

UYG‘ONISH DAVRI RASSOMLARINING JAHON TASVIRIY SAN‘ATIGA QO‘SHGAN HISSALARI

Abduraximov Lola Xursandovich¹, Abduraximova Muxabbat Lolayevna²

¹TerDPI “Tasviriy san‘at va muhandislik grafikasi” kafedrasi dotsenti,

²Qumqo‘rg‘on tumani, 8-maktab I-toifali tasviriy san‘at va chizmachilik fani o‘qituvchisi

e-mail: abduraximov@tersu.uz

Annotatsiya: Ushbu maqolada tasviriy san‘atning turlari: grafika, rangtasvir, haykaltaroshlik, me‘morchilik va xalq amaliy san‘ati tarixi, metodlarini rivojlantirish hamda uyg‘onish davri rassomlarining jahon tasviriy san‘atiga qo‘shgan hissalarini haqida ma‘lumot keltirilgan.

Kalit so‘zlar: estetika, realizm, san‘at, tasvir, pedagog, rassom, natura, metod, gips, o‘lcham, grafika, rangtasvir, me‘morchilik, suv bo‘yoq, guash, haykaltaroshlik, kashtachilik, amaliy san‘at, zardevor, so‘zana.

San‘atning tarixiy rivoji jarayonida uning turlari ham shakllana bordi. Grafika, rangtasvir, haykaltaroshlik, me‘morchilik, xalq amaliy bezak san‘ati va boshqalar.

Ularning barchasi inson va ma‘naviy hayotning muhim qismi bo‘lib, yuksak badiiy ideyallarni, go‘zallik haqidagi tushunchalarni ifoda etadi.

Bir san‘at turi boshqasidan o‘zining mazmuni, badiiy-ifodaviy vositalari va uslubi, his- tuyg‘ulariga ta‘sir va hayotiy ahamiyati bilan farq qiladi.

Grafika-qalam tasvir va bosma badiiy asarlarni o‘z ichiga olgan tasviriy san‘at turi hisoblanadi. Shuningdek o‘ziga xos tasviriy, ifodaviy vositali san‘at turidir.

Shuningdek u o‘ziga xos tasviriy, ifodaviy vositalari va ta‘sirchanlik imkoniyatiga ega. “Grafika” san‘at poligrafiyasi va kollegrafik aniq kontrast chiziqli qalamtasvir usulining keskin rivoji tufayli hamda jurnal va kitoblar chop etishda fototexnik ishlab chiqarilishi jihatidan eng qulayligi uchun katta ahamiyat kasb etadi.

Grafika san‘atida obrazning hajviyligiga badiiy vositalarning bir nuqtaga yig‘ilganligi va qaratilganligi bilan erishiladi, shuning uchun ham grafikada tugallangan asarlardan tashqari naturadan qoramalar rangtasvir, haykaltaroshlik va me‘morchilik asarlarining eskizlari ham mustaqil ishlanadiki, ular ham mustaqil badiiy qiymatga ega. Texnik tomonidan grafika rasm va bosma grafikaga

bo’linadi. Grafika bu san’atning eng qadimiy va an’anaviy turi-rasmning kelib chiqishi, tashqi chizilgan tasvirlar, antik idishlardagi chizgilar bo’lib, tasvir asosini chiziq, rang dog’lari tashkil etadi. O’zining konstruktiv-tasviriy va badiiy ta’sirchanlik imkoniyatlari, uslublaridagi cheksizlik va keng ko’lamlilik jihatdan rasm grafikasida rassomning ijodiy yo’li natura bilan doimiy muloqot hisoblanadi.

Rasm bilan rangtasvirda ko’pgina umumiyliklar mavjud bo’lib, ular o’rtasidagi chegara shatrlari hisoblanadi.

O’zining vazifasiga ko’ra dastgohli, kitob, gazeta va jurnal, xalq amaliy grafikasi va plakat bir- biridan farq qiladi.

Dastlabki grafika asosan uyg’onish davtida keng tarqalgan. U an’anaviy tasviriy san’at janrlariga ham murojat qilib keladi.

Bosma grafikaning dastlabki san’ati o’zining ko’p tirajda chiqarilishi, ommaga yetib borishi, shuningdek, bezakdorlik sifatiga ko’ra interyerlarni bezash uchun qo’llaniladigan asosiy sohasi kitobdir.

Rangtasvir san’at turi bo’lib, unda tasvir yoki kartina ranglar orqali matoning qattiq yuzasida yaratiladi. Yorug’- soya, qo’yilgan ranglar ta’sirchanligi fakturi va kompozitsiya, kolorit kabi vositalar predmetlarning hajmi, shakli, o’ziga xosligi, kengligi, teranligi va yorug’ havo muhitini yaratish imkoniyatini beradi.

Rangtasvir turg’un va vaqtincha rivojlanish holatini sokinlik va his- hayajonli ruhiy to’laonlilik, harakat ta’surotini beradi.

Bu holat nafaqat borliqni ko’z bilan ko’rish darajasini yaqqol ko’rinish, balki hayotning keng manzarasini ifoda etish imkonini beradi. Shuningdek rang tasvirda tarixiy jarayonlarning mohiyatini ochib beriladi, insonning ichki kechinmalari ifoda etiladi.

Rangtasvir asoslarini bajarish uchun suvbo’yoq , guash, pastel, tushdan ham foydalaniladi. Rangtasvir uchun eng muhim va asosiy tasvirni ifodalovchi vosita bu moy bo’yoq hisoblanadi. Uning ta’sirchanligi turli assatsiativ tugunlarini keltirib chiqaradi.

Rangtasvirning boshqa bir ifodaviy vositasi qalam-tasvir (chiziq va nur soya) rang bilan birgalikda tasvirning ritmik kompozitsiyon yaxlitligini tashkil qiladi, chiziq, hajmlarini bir- biridan ajralib turadi.

Rangtasvir asari ishlanadigan (mato, yog’och, qog’oz, karton, devor, toshoyha , metall va boshqalar) asos materiyallar odatda grunt va rang qoplama, ba’zan esa lokni saqlaydigan yupqa parda bilan qoplanadi. Rangtasvirning tasviriy va ifodaviy imkoniyatlari, ishlash texnologiyasining o’ziga xosligi, rangning xususiyati bo’yoqning maydalanganlik darajasi, rassom ishlayotgan asbob, u qo’llagan suyuqlikning xarakteriga bog’liq. Shuningdek matoning silliq yoki g’adir- budur

yuzasi, birinchi qalam bo’yog’i rangning qo’yilish uslubiga rangtasvir asarining fakturasiga ta’sir qiladi.

Miniatyura kichik hajmli va badiiy uslubning nozikligi bilan ajralib turadigan tasviriy san’at asari. Miniatyuraning maxsus mustaqil xarakterga ega bo’lgan rangtasvir va grafik tasvirdir. (Asosan portretlar)

Miniatyuraning bir turi lokli rangtasvir bo’lib, kichik lokli mahsulotlar yuzasiga moybo’yoq yoki temperada tasvirlar ishlab chiqiladi.

Haykaltaroshlik. Bu san’at tasviriy san’atning alohida turi hisoblanadi.

Haykaltaroshlik san’atini o’rganish uchun o’quvchilar, eng avvalo, san’atning nazariy va amaliy tushunchalariga ega bo’lishlari maqsadga muvofiqdir. Shu sababli ular quyidagilarni bilishlari va o’rganishlari lozim:

- haykaltaroshlik san’ati tarixini, umumiy nazariy tushunchalarini;
- haykal ishlashda ishlatiladigan materiallar, asbob-uskunalar hamda ularni tayyorlash va ulardan foydalanish qoidalarini;
- mevalar va sabzavotlar, odam va hayvonlar shakllarini yasashni, grafik tasvirlarni ishlashni.

Haykaltaroshlik — lotincha «*skulpo*» so’zidan olingan bo’lib, qattiq materiallarga qirqish, kesish, o’yish, taroshlash orqali ishlov berish ma’nosini anglatadi.

Haykaltaroshlik asarlari makonda ma’lum hajmga ega bo’lgan detallar, shakllar orqali yaratiladi. Uning nafis haykaltaroshlik turi ham mavjud. Bu usul haykaltaroshlikda «maishiy plastika» deb ataladi. Nafis haykaltaroshlik buyumlari o’zining nafisligi, o’lchami kichikligi bilan ajralib turadi. Uni qo’lga olib ko’rish mumkin. Nafis haykaltaroshlikda kishining diqqatini o’ziga tezda jalb qiluvchi materiallar: chinni, sopol, yog’och, metall va qimmatbaho toshlar, fil suyagi kabilardan foydalaniladi.

Haykaltaroshlikning keng tarqalgan material turlaridan biri loy yoki plastilindir. Bu material turlaridan haykaltaroshlar haykal maketini tayyorlashda, xalq amaliy san’ati ustalari esa o’yinchoqlar va mayda plastika tayyorlashda foydalanadilar.

U.Jo’raqulov, A.Muxtarov (Samarqand), U.Umarov, A.Hazratqulov, M. Nazrullayev (G’ijduvon), B.Boisov, R.Matchonov (Xorazm), K. Turobov, Yu. Ziyomuhamedov, A. Rahmatov, M. Rahimov, R. Orifjonov, A. No’monov, T. Miraliyev, A. Aminov (Toshkent), T. Tillaxo’jayev (Namangan), A. Xudoynazarov (Katta qo’rg’on), B. Xalilov (Denov), M. Obloqulov (Urgut), aka-uka Hojimirolar (Andijon), X. Rahimova (Buxoro), Sh. Qalandarov (Xo’jayli) va boshqa usta hamda kulollar xalq amaliy san’atini rivojlantirishga katta hissa qo’shganlar.

Loydan turli idishlar yasash va ularni tegishli ranglarga bo'yash O'zbekistonda juda qadim zamonlardayoq rivojlangan. Kulolchilik san'ati buyumlariga lagan, tovoq, choynak, piyola, sopol va chinni idishlar, shuningdek, loydan ishlangan o'yinchoqlar kiradi.

Barcha kulolchilik ishlari loy yoki plastilinning yaxlit hajmli bo'lagini yapaloqlashtirish, egish, cho'zish, silliqashtirish va h. k. orqali barmoqlar hamda kaftlar yordamida bajariladi. Badiiy ishlov beriladigan buyumni batartib ishlash uchun maxsus asbob va uskunalardan foydalaniladi. Bular yog'ochdan yasalgan pichoq (stek)lardir. Yog'och pichoq (stek)lar, odatda, qo'l bilan ishlov berib bo'lmaydigan mayda qismlarni tarashlashda, qirqish, kesib olishda ishlatiladi. Bu yog'och pichoqchalarning shakli turli-tuman bo'lib, ortiqcha loy yoki plastilinlarni sidirish, qirqib olish, o'yib ishlov berishda qo'l keladi.

Loy va plastilinni dumalatib ishlov berish, loyni ishga tayyorlash bosqichlarini bajarishda maxsus fanera - taglik kerak bo'ladi. Bu ish joyning toza bo'lishida muhim ahamiyatga ega. Loy yoki plastilin faneraga yopishmasligi uchun u laklanadi yoki aliflanadi.

Me'morchilik-insonlarning kundalik, shaxsiy va jamoaviy, hayotiy talablari, ehtiyoji bo'yicha bino yoki ularning kompleksini ko'rish san'atidir.

Me'morchilik badiiy obrazlarda jamiyat hayotining mazmuni, uning taraqqiyoti, estetik ideyallari o'z aksini topadi. Me'morchilik g'oyasi uning qaysi maqsadga qaratilganligi, binonig ichki sahna ko'rinishida, umumiy va alohida shakllarining mutanosibligiga retmik tuzilishida ochiladi.

Me'morchilik inson ruhiga o'zining badiiy va mahobatli shakllari bilan boshqa san'at turlariga nisbatan doimiy ta'sir qilib turadi. U atrof muhitning o'zida xosligini yuzaga chiqaradi va shaharlar xuddi inson singari zamon hayoti hamda o'tgan avlodlar tarixi haqida hikoya qiladi.

Xalq amaliy bezak san'atining turlari. Xalq amaliy san'ati qo'yidagi turlarga bo'linadi: naqqoshlik, ganchkorlik, yog'och o'ymakorlik, toshtaroshlik, kulolchilik, misgarlik (kandakorlik), zargarlik, zardo'zlik, kashtachilik, gilamdo'zlik, savat to'qish, suyak o'ymakorlik, pichoqchilik va boshqa turlariga bo'linadi.

Naqqoshlik. O'rta Osiyo naqqoshlik san'ati qadimdan dunyoga mashhur. O'tmishda ota- bobolarimiz qurgan muhtasham binolar hozirgi kungacha maftunkor jilvasini yo'qotmagan. Yuksak did bilan ishlangan naqshlar bizni hayratga solib kelmoqda.

Milliy naqshlarimiz g'oyatda boy mazmunga ega. Oddiy qoshiq, lagan, quticha, sandiq, belanchak, cholg'u asboblari, uy-ro'zg'or buyumlaridan tortib

turar joy va jamoat binolarining devor hamda shiftlariga solingan naqshlar insonni hayratga soladi, uni uylantiradi. Bu go‘zal naqshlar ajoyib naqqoshlar tomonidan yaratilgan bo‘lib, asrlar davomida bunyod topdi, rivojlandi me‘morchilik hamda tasviriy san‘at rivoji bilan bog‘langan holda takomillashib bordi.

Naqsh- arabcha tasvir, gul degan ma‘noni anglatadi. Qush hayvon o‘simlik, geometrik va boshqa elementlarni ma‘lum tartibda takrorlanishidan hosil qilinadigan bezakdir. Ganchkorlik. Ganchkorlik qadimiy san‘at turlaridan biri bo‘lib, o‘z aksi, husn-jamolini dunyo me‘morchiligida shu jumladan O‘rta Osiyo, Eron, Turkiya, Arabiston, Avg‘oniston va boshqa Sharq mamlakatlari me‘morchiligida namoyon etib kelmoqda. Ayniqsa, o‘rta osiyoda yaratilgan asarlar o‘ziga xos badiyiligi kompozitsiyasi va ishlanish uslubi bilan farq qiladi. Hozirgi kunda ganch serquyosh O‘zbekistonimizda ardoqlanib, avaylab muhofaza qilinayotgan ko‘pgina yodgorlik obidalarig ko‘rkamlik, go‘zallik baxsh etib turibdi. U Samarqand, Buxoro, Toshkent, Qo‘qon, Marg‘ilon, Xiva, Shahrisabz va boshqa shahardagi tarixiy obidalarini qurish va bezatishda ishlatilgan.

Ganch qorishmasi yangiligida oson kesiladi, undan hohlagancha shakllarni o‘yish, yasash mumkin, lekin u qotgandan so‘ng qattiq toshga o‘xshab qoladi. Ustalarimiz uning bu ajoyib xususiyatidan qadimdan foydalanib kelganlar. Shu tariqa hozirgacha bu hunar avloddan- avlodga o‘tib tarixiy an‘ana sifatida rivojlanib boryapti.

Ganchkorlik san‘atimiz faxri beqiyos bebaho xazina. Hech shubhasizki, uni chuqur o‘rganish milliy va amaliy ahamiyatga egadir.

Ganch o‘ymakorlik san‘ati asrlar davomida o‘ziga xos uslub bilan rivojlanib keldi.

Yog‘och o‘ymakorligi. Yog‘och o‘ymakorligi o‘zbek xalq amaliy bezak san‘atining keng tarqalgan bir turi. Bunda biror naqsh yoki tavsir taxta yoki yog‘och buyumlariga chizib, kesib, o‘yib, ishlanadi. Badiiy san‘atning bu turi deyarli barcha xalqlarda bo‘lib, qadimgi Sharqda antik dunyo mamlakatlari arxitekturasida keng ishlatilgan. Asrlar davomida Yevropa va Osiyo mamlakatlarida yog‘och o‘ymakorligining rivojlanib o‘ziga xos badiiy uslublari kelib chiqqan. Shu singari O‘rta osiyoda ham yog‘och o‘ymakorligi qadimdan rivojlanib kishilarning o‘y-ro‘zg‘or buyumlarida va arxitekturasida juda keng qo‘llanilgan bu. O‘ymakorlik qadimiy arxitekturaning eshik, darvoza, ustunlar har xil to‘sin, stol, xontaxta, quticha, ramka, qalamdan va boshqa buyumlarni bezashda ishlatilib kelingan.

Misgarlik (kandakorlik). O‘zbek xalq amaliy bezak san‘atining eng keng tarqalgan turlaridan biri kandakorlikdir.

Kandakorlik deganda metallardan yasalgan badiiy buyumlarga o‘yib yoki burtik qilib naqsh ishlash tushuniladi. O‘zbekiston hududida joylashgan O‘rta osiyo shaharlarda metallardan yasalgan badiiy buyumlar ishlab chiqarish qadimdan rivojlanib kelayotgan san‘at bo‘lib bu san‘at o‘zining qadimiyligi bilan kulolchilikdan keyin, ikkinchi o‘rinda turadi.

Savdo-sotiqda qadimdan kandakorlik buyumlariga talab katta bo‘lgan. Bu asrlar ramziy ifodalarning yangi uslublari hamda g‘oyalarini tarqatish manbai bo‘lib xizmat qilgan. Mahalliy san‘at asarlari qo‘shni mamlakatlar san‘atining eng yaxshi yutuqlari bilan boyib borgan. Qadimdan buyum yasash urf bo‘lib qolgan. Mahalliy ustalar oltin, kumush, jez, mis va boshqa metallardan har xil buyumlar yasaganlar.

Zargarlik. O‘zbek xalq amaliy san‘ati turlari ichida zeb-ziynat san‘ati bo‘lmish zargarlik alohida o‘rin egallaydi.

Musulmonlarda feruza, marvarid, zumrad va boshqa toshli zargarlik buyumlari nihoyatda qadrlangan. Chunki ular inson uchun faqat bezak buyumlari bo‘lib qolmay, balki sog‘lik uchun, inson ruhiyati uchun ijobiy ta‘sir etgan. Masalan: marvarid inson organizmini mustahkamlaydi, yurakdagi tushkunlik va iztirobni haydaydi, ko‘z qobiliyatini oshiradi, jinlardan saqlaydi, og‘izdagi ko‘lansa hidlarni yo‘qotadi, oshqozondagi va jigardagi toshlarni maydalaydi, shamollash bavoil va boshqalarni tuzatadi. Feruza esa uni qudratli tumor sifatida taqilgan oshqozon hamda ko‘z kasalligiga shifobaxsh, ta‘sir etgan, ilon chaqqanida eng yaxshi davo hisoblangan. Shuning uchun qadimda kelinlar kiyimiga feruza taqishgan.

Sadaf Sharqda ham, Yevropada ham yuqori baholangan. Undan tug‘nag‘ich, baldoq marjonlar, ilma tugmalar yasalgan.

Uni qadimda oshiqlar mahbubasiga sovg‘a qilgan. Uni taqqan kishini ajin hamda sepkillardan asragan, zehinni ravshan qilgan, kishini badnom ruhiyatini ko‘targan.

Tosh va suyak o‘ymakorligi. Tosh o‘ymakorligi xalq amaliy bezak san‘atining noyob turlaridan biri. Bu san‘at kishidan iste‘dod va intilishlardan tashqari mehnatsevarlik va hayotda zo‘r sabr-toqad talab qiladi.

Bu san‘atni toshlaroshlik va sangtaroshlik deb ham yuritiladi. Tosh o‘ymakorligi toshni o‘yib, yunib, tirnab naqsh yoki biror tasvir ishlash kasbidir. Toshni o‘yib ishlashning chiziqli o‘yma, zanjiri o‘yma, yassi o‘yma, chuqur o‘yma, panjarasimon o‘yma va hajmli o‘yma turlari bor. Tosh o‘ymakorligida ishlatiladigan materiallar o‘rni, maqsadi hamda vazifasiga qarab yumshoq, o‘rtacha qattqlikdagi va qattiq toshlar ishlatiladi. Yumshoq toshlarga gipstosh,

tal’koxlorit, ohaktosh o’rtacha qattqlikdagi toshlarga oniks, porfit, ohakli marmar, marmar va qattiqtoşlarga lazurit, amozon, agat, malaxit, xadent, nefrit va boshqalar kiradi. Bu toshlardan qozon, ko’za, lagan, piyola, haykalcha va haykallar tayyorlanadi. Ko’za, lagan, namoyon va boshqalarga toshni o’yib o’simliksimon, geometrik ramziy naqshlar hamda syujetli rasmlar o’yib ishlanadi.

Suyak o’ymakorligi O’zbekiston xalq amaliy bezak san’atning boshqa turlari kabi tez sur’atlar bilan rivojlanmoqda. Suyak o’ymakorligi O’zbekistonda san’atning eng yosh turidir. Suyak o’ymakorlik Hindiston, Yoqutiston, Afrika-Xitoy umuman Sharq mamlakatlarida yuksak darajada rivojlangan.

Suyak o’ymakorligi juda qadimiy san’at buni har xil arxeologik topilmalar orqali bilib olishimiz mumkin.

Kulolchilik. Kulolchilik loydan mo’jizakor go’zallik yaratgan. Sharqning eng qadimiy hamda navqiron san’atidir. Bu loy, saxovat, halollik, ezigulik timsolidir.

To’proq insonlarning barcha ehtiyojini o’z zimmsaiga olgan farovonlik, to’kinlik, rizq-ro’z, go’zallikning eng oliy ko’rinishi san’atning zaminidir.

Kulolchilik bilan dunyodagi barcha xalqlar shug’ullanadi. Ular o’ziga xos tomonlari bilan bir- biridan farq qiladi. O’zbek kulolchiligi uzoq tarixga, ajoyib an’analar, shakl-mazmun ijodiy jarayon va o’ziga xos uslubga ega. Sopol buyumlari sodda bo’lsada uning ko’rinish qismlarining aniqligi, mutanosibliги saqlanishi, naqshlarning badiiy joylashishi, shakl va mazmunning birligi, uyg’unligi o’zbek kulollarini jahonga tanitib kelmoqda. Kulolchilik hunari loydan, piyola, kosa, tovoq, ko’za, lagan, xurmacha, tog’ora, xum, tandir, buyum o’yinchoqlar qurilish materiallari va boshqalar tayyorlaydigan soha bo’lib, u uzoq tarixga ega maxsus to’proqni o’ta qizdirganda toshsimon bo’lib pishishini, undan har xil idishlar tayyorlashni odamlar juda qadimdan neolit davrining boshlaridayoq bilganlar.

Ular avval loydan idish-tovoqlar yasab, xumdonda qizdirib pishirganlar. To’proq jahonning hamma yerlarida bo’lgani uchun kulolchilik keng tarqalgan bo’lib, dastlab bu hunar bilan ayollar shug’ullanganlar. Kulolchilik charxi miloddan avvalgi uch ming yillarning boshlarida ixtiro qilingandan keyin kulolchilik bilan erkaklar shug’ullana boshlaganlar.

Kashtachilik. O’zbek milliy kashtachiligi (kashtado’zlik) amaliy san’atning eng qadimiy turlaridan bo’lib, u xalqning o’z turmushini go’zal qilish istagi natijasida yuzaga kelgan. Kashtachilik san’ati nafaqat mamlakatimizda balki chet ellarda ham shuhrat qozongan.

O’zbek xalq ustalari qo’llari bilan tikilgan darpich, so’zana, zardevor, gulko’rpa choyshab kabilar hozirgacha saqlanib kelinmoqda.

Zardo‘zlik. Zardo‘zlik - hunarmandchilikning qadimiy turlaridan biri zar ip bilan naqsh tikishdir. U forscha zardo‘zi so‘zini anglatadi.

Zardo‘zlik san‘ati uzoq tarixga ega. Zardo‘zlikning vatani Vavilon bo‘lib, u Rim imperiyasiga qarashli bo‘lgach, zar, ipak va jun ip qo‘shib tikilgan rang-barang kashtachiligi butun dunyoga mashhur bo‘lgan. Vizantiyada zardo‘zi kiyim-kechaklarni faqat imperator ayollari aslzodalar kiyishgan. Vizantiya bilan muntazam madaniyat hamda siyosiy hamkorlik qilishi tufayli zardo‘zlik san‘ati Eron podsholigi saroyida ham rivoj topgan. Eronda zardo‘zlik san‘atining rivojlanganligiga XV-XVII asrda ishlangan zardo‘zlik namunalari misol bo‘la oladi Rangtasvir janrlari- janr bu san‘at turining tarixiy shakllangan mavzular jihatidan ichki bo‘linishidir. Janrlarga bo‘linish pirinsipi har-bir badiiy ijodiyotga xos holatdir.

Janr- fransuzcha so‘z bo‘lib “tur, ko‘rinish” ma‘nosini bildiradi.

Tasviriy sa‘natda asosiy janrlar tasvirning mavzusiga ko‘ra belgilanadi. (Manzara, maishiy janr, tarixiy janr, portret, hatyurmort, animalistiklar)

Tarixiy janr bu -tasviriy san‘atning asosiy janrlaridan biri bo‘lib, tarixiy voqealar, shaxslar, jamiyatning ijtimoiy muhitga bag‘ishlanadi. Asosan o‘tmishga murojaat qilib yaqin o‘tmishda bo‘lib o‘tgan va tarixiy ahamiyati zamondoshlar tomonidan tan olingan voqealarni aks ettiradi. Tarixiy janr ko‘pincha boshqa janrlar bilan aralashib ketadi. Maishiy janr(Tarixiy, maishiy, tasvirlar) portret (Tarixiy shaxslarni tasvirlash), ayniqsa tarixiy janr bilan batal janrni ajratib bo‘lmaydi. unda harbiy voqealar mavzuni ochib beradi.

Tarixiy janr rivoji ko‘pincha tarixiy o‘zgarishlar bilan bog‘liq. Uning ko‘tarinki davri esa, ijtimoiy qarama-qarshiliklarning kuchaygan yoki jamiyatdagi ilg‘or ideyallarni san‘atda ifodalash va tomoshabinga yetkazish ehtiyoji paydo bo‘lishda yuz beradi. Tarixiy janr ko‘pincha tarixiy kuchlarning fojeali to‘qnashuvi, milliy-ozodlik kurashi, xalqqa tarixning faol harakatga keltiruvchi kuchi sifatida qaralganda yuz beruvchi voqealarning badiiy ifodasidir. Manzara janri tasviriy san‘atda tabiat, shahar, interyer ko‘rinishlarning tasvirlanishi manzaraga ta‘luqlidir. Manzara janridagi asarlarni ayrimlari bevosita tabiatning haqiqiy, ya‘ni hayotiy ko‘rinishlarini tasvirlasa, boshqalarida borliq, ijodiy tarzda hayolan ifodalangan bo‘ladilar. Ba‘zan bu ikki hol bir asarda kuzatilishi ham mumkin. Manzara janrining paydo bo‘lishi juda uzoqlarga borib taqaladi. Manzara tasvirining keng tarqalishi qadimgi Sharq va Kret orollaridagi arxeologik qazilmalar misolida ko‘rish mumkin. Masalan: Eramizdan avvalgi davrlarga oid Beni-Xasandagi qabr toshda yovvoyi mushuk ovi tasvirlangan. Manzara janri mustaqil ravishda Xitoyda VI- asrda paydo bo‘lgan bo‘lsa, Yevropa san‘atida

uyg’onish davriy ilmiy negizida ya’ni chiziqli va havo perspektivasi asosida shakllangan edi.

Manzara janrining ikki xili mavjud. Birinchi mustaqil manzara bo’lib, unda faqat manzara aks ettiriladi. Ikkinchi turidagi manzara biror-bir fon ifoda etadi.

Masalan, portritning orqa tomonida tabiat yoki shahar manzarasi tasvirlanishi mumkin. Manzara janrning alohida shakllaridan biri bu interyer hisoblanadi. Interiyer binolarning ichki ko’rinishlarini ifodalaydi, bu janr qadimgi Misr, Xitoy rassomchiligida ko’p uchraydi.

Qadimgi Misrliklar va Xitoyliklar o’z ishlarida interyerni aql bovar qilmaydigan aniqlik bilan prespektiva qonunlari asosida tasvirley olganlar. Bu jarayonda ijod qilib Jotto, A.Veproki, Leonardo da Vinchilar shuhrat qozonganlar.

Manzara janrning ikkinchi ko’rinishi dengiznavislik (marina- fransuzcha so’z bo’lib “dengiz” degan ma’noni bildiradi) unda asosan dengiz ko’rinishlari va undagi hodisalar tasvirlanadi.

Dengiz janrning shakllanishida I.Ayvazovskiyning xizmatlari katta bo’lgan.

Bu ulug’ rassom o’zining umrini faqat dengiz ko’rinishlarini tasvirlashga bag’ishladi. Uning “Qora dengiz”, “To’lqinlar orasida”, “To’qqizinchi val” kabi asarlari jahon tasviriy san’atida munosib o’rin egallaydi.

Dengiznavislik janridagi asarlarda boshqa janrlarga xos elementlar ham ifodalash mumkin. Masalan: portret, manzara, tarixiy, maishiy va hokozolar. Manzara janri ko’proq rang tasvirda qisman grafika va haykaltaroshlikda qo’llaniladi.

Haykaltaroshlikda manzara asosan uning relyef turida ishlatiladi. Haykaltaroshlikda manzara ko’rinishlari asosiy emas, balki to’ldiruvchi qo’shimcha ahamiyat kasb etadi.

Natyurmort janri. “Natyurmort” so’zi fransuzcha so’z bo’lib, “Jonsiz narsalar” ma’nosini anglatadi. Bu tasvirda rangtasvir ham keng qo’llaniladi.

Tasviriy san’atning bu janriga gullar, mevalar va sabzavotlar, qushlar, baliqlar, oziq-ovqatlar va boshqa turli predmetlar aks ettiriladi. Natyurmort mustaqil janr sifatida XV-XVI-asrlarda Gollandiya va Ispaniyada paydo bo’ldi. Natyurmortning ikki turi mavjud. Birinchisi mustaqil ravishdagi natyurmort bo’lsa, ikkinchisi yordamchi yoki to’ldiruvchi natyurmortdir. Natyurmortning birinchi turida faqat natyura tasvirlansa, ikkinchi turida bironta portret yoki maishiy janrdagi tasvirda qo’shimcha detal sifatida ishlangan bo’ladi.

Natyurmortning xarakterli xususiyati - uning go’zallikdan zavqlanishga yo’naltirilganligidadir. Bu vazifani rassom gullar, meva-sabzavotlar, oziq-ovqatlarning turli ko’rinishlari hollarida ifodalay olish orqali bajaradi.

Qalamtasvir - barcha tasviriy san’at turlarining asosi hisoblanadi. Rassom tasviriy san’at turining qaysi birida ijod qilishidan qat’iy nazar, qalamtasvirga asoslanadi. U o’zining kuzatishlari, katta asar kompozitsiyalari ustidagi izlanishlarini avval qalamda dastlabki chizgilar bilan ifodalaydi. San’at asarini yaratishda qoramalar rassomga yordamchi manba bo’lib xizmat qiladi.

Rassom u yoki bu kartinasini yaratishni qalamda chizishdan boshlaydi. Keyin asarga ranglar beriladi va u tomoshabinga estetik huzur baxsh etadi. Boshqacha qilib aytganda, qalamtasvirsiz hech bir rassom o’z asarini yetuk holga keltira olmaydi.

Qalamtasvir mustaqil ravishda tugallangan san’at asari ham bo’lishi mumkin. Tush, sangina, pastel, sous, qalamda yaratilgan ko’plab kartinalar jahonning turli san’at muzeyi va ko’rgazmalaridan joy olgan.

Qalamtasvir mashg’ulotlari ko’rib-kuzatib to’g’ri tasvirlash, borliqni idrok etish, qo’l, ong va sezgi organlarini rivojlantirishda nafaqat bo’lajak rassomga, balki turli kasb sohasidagi kishilarga ham zarurdir.

Uyg’onish davrining buyuk rassomi va olimi Leonardo da Vinchi “Rangtasvir qonunlari” nomli asarida ta’kidlaganidek, yoshlar o’zlarini ilm-fan, tasviriy san’atda sinamoqchi bo’lsalar, avvalo, rasm chizishni mukammal bilmoqlari lozim.

Qalamtasvir bakalavriat talabalariga I-III kurslarda nazariy va amaliy mashg’ulotlar orqali o’rgatiladi. Shuni ta’kidlash kerakki, amaliy mashg’ulotlar bilan bir qatorda talabalarga nazariy bilim berish g’oyat muhim. Bu bilim bo’lajak pedagoglarning institutni tugatgandan so’nggi ilmiy va ijodiy faoliyatlarida muhim ahamiyat kasb etadi.

Borliqdagi narsa va shakllarni realistik tasvirlash talabaga amaliy bilim va ko’nikma beribgina qolmay, balki uning estetik didini o’stirish, dunyoqarashini kengaytirish uchun juda muhimdir. Realistik tasvir san’ati yosh rassomlarning borliqni haqqoniy obrazlarda ifoda etish mahoratini rivojlantirishda ham katta ahamiyatga ega.

Rasm chizish asoslarini o’rganish narsaning o’ziga qarab, metodik izchillikda tasvirlash prinsipiga asoslanadi. Tabiatga muhabbat va o’ta kuzatuvchanlik, buyumlarni to’g’ri tasvirlash kabi fazilatlar tasviriy san’at bilan shug’ullanadigan har bir talabaga xos bo’lmog’i kerak. Bolajak pedagog-rassomlar buyuk rassomlar, tasviriy san’at sohasida ko’plab nazariy, amaliy bilimlarni meros qilib qoldirgan shaxslar hayoti va ijodiy faoliyati bilan tanishtirish, ularning asarlarini chuqur o’rgatish muhim ahamiyatga egadir.

Qalamtasvir mashg’ulotlari bo’lajak tasviriy san’at o’qituvchilariga quyidagi eng asosiy qonunlarni o’rgatishni maqsad qilib qo’yadi:

1. Tasviriy san’atda kompozitsiya asoslari.
2. Shakllarning chiziqli konstruktiv tuzilishi.
3. Buyumlarning o’zaro nisbatlari.
4. Tasviriy san’atda perspektiva qonunlari.
5. Shakllarda yorug va soya qonuniyatlari.
6. Tasvirni metodik ketma-ketlikda analiz va sintez qilib to’g’ri bajarish.

Bu ko’nikma va malakalar talabani talabani kasb hunar kollejlari va oliy o’quv yurtining barcha bosqichlari davomida bilim olishi vaqtida o’quv mashqlarini bajarishi orqali rivojlanadi va takomillashib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Boymetov. B. «Qalamtasvir asoslari». Pedagogika institutlari va universitetlari talabalari uchun o’quv qo’llanma. Toshkent, 1997.
2. Xaitov E.X , Jumanazarov Sh.R “Rangtasvir” . O’quv qo’llanma. Toshkent, 2018
3. Abdullaev.N. .“San’at tarixi” T-2/1 «San’at» nashriyoti 2001
4. Oyidinov N “Tasviriy san’at tarixidan lavhalar”, Toshkent., O’qituvchi, 1997
5. Abduraximov L.X. «Qalamtasvir» o’quv qo’llanma. Toshkent « Lesson Press » nashriyoti. 2021 yil.
6. Uralovich, Toshpulatov Fakhridin. "Conducting classes on fine arts based on information and communication technologies." *International Engineering Journal For Research & Development* 6.ICDSIIL (2021): 3-3.
7. Toshpulatov, Faxriddin Uralovich, Ramazon Erkin Ogli Norqochqorov, and Xayriniso Nurmumin Qizi Maxmudova. "xalq amaliy san'atining chizmachilik fani bilan bog'liqligi." *Academic research in educational sciences* 2.2 (2021).
8. Faxriddin U. T., qizi Maxmudova X. N. TALABALARGA CHIZMACHILIK FANINING QURILISH CHIZMACHILIGI BO ‘LIMINI O ‘RGATISHDAGI BA’ZI BIR TAVSIYALAR //Международная конференция академических наук. – 2022. – Т. 1. – №. 15. – С. 18-23.
9. Uralovich T. F. Conducting classes on fine arts based on information and communication technologies //International Engineering Journal For Research & Development. – 2021. – Т. 6. – С. 3-3.
10. Toshpulatov F. USE OF GEOMETRIC PATTERNS AND THEIR TYPES FROM ELIMINATIONS OF DRAWING AND APPLIED ART IN

ARCHITECTURAL FACILITIES //Физико-технологического образование. – 2022. – Т. 1. – №. 1.

11. Faxriddin Uralovich Toshpulatov, Ramazon Erkin Ogli Norqochqorov, Xayriniso Nurmumin Qizi Maxmudova XALQ AMALIY SAN'ATINING CHIZMACHILIK FANI BILAN BOG'LIQLIGI // Academic research in educational sciences. 2021. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/xalq-amaliy-sanatining-chizmachilik-fani-bilan-bogliqligi> (дата обращения: 17.08.2022).

12. Toshpulatov F. U., Norkochkarov R. E. O., Mahmudova H. N. Q. THE RELATIONSHIP OF FOLK APPLIED ARTS WITH THE SCIENCE OF DRAWING //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 2.

13, Faxriddin Uralovich Toshpo'latov, Ra'No Barat Qizi Turoпова Bolalarni o'yin texnologiyalari asosida kasb-hunarga qiziqishlarini shakllantirishda rivojlantiruvchi o'yinlar // Science and Education. 2021. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/bolalarni-o-yin-texnologiyalari-asosida-kasb-hunarga-qiziqishlarini-shakllantirishda-rivojlantiruvchi-o-yinlar> (дата обращения: 17.08.2022).

14. Toshpulatov F. U., Turoпова R. B. Games that develop children's interest in the profession based on game technology //Science and Education. – 2021. – Т. 2. – №. 4. – С. 487-491.

15, Urolovich T. F. CHIZMACHILIK DARSLARIDA AMALIY SAN'AT ELEMENTLARIDAN FOYDALANIB TARKIBIDA TUTASHMA ELEMENTLAR QATNASHGAN NAQSH NAMUNALARINI CHIZISH //Eurasian Journal of Law, Finance and Applied Sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 2. – С. 158-162.

16, Toshpulatov F. U., Murodaliyevna T. F. DEVELOPMENT OF THE SKILLS OF STUDENTS TO AVOID TYPICAL ERRORS WHEN PERFORMING CUTTING AND CUTTING //Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development. – 2022. – Т. 5. – С. 70-74.

17, Urolovich T. F. et al. TASVIRIY SAN AT DARSLARIDA TASVIRNI TO G RI CHIZISHDA PERSPEKTIV POZITSION VA METRIK MASALALARDAN AMALDA TO GRI FOYDALANISH //Innovative Society: Problems, Analysis and Development Prospects. – 2022. – С. 41-44.

18, Faxriddin U. T., qizi Maxmudova X. N. TALABALARGA CHIZMACHILIK FANINING QURILISH CHIZMACHILIGI BO 'LIMINI O 'RGATISHDAGI BA'ZI BIR TAVSIYALAR //Международная конференция академических наук. – 2022. – Т. 1. – №. 15. – С. 18-23.

19, Tashimov N. E., Toshpulatov F. U. Activating Students in Building Intersection Line by Quadratic Transformations Method //www. auris-verlag. de.– 2018. – 2018.

20. Toshpulatov F. U. GEOMETRICAL ANALYSIS OF THE ELEMENTS OF ANCIENT GREEK AND PLANT-LIKE (ISLAMIC) MOTIFS //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2022. – Т. 3. – №. 8. – С. 461-468.

21. Urolovich T. F. CHIZMACHILIK DARSLARIDA AMALIY SAN’AT ELEMENTLARIDAN FOYDALANIB TARKIBIDA TUTASHMA ELEMENTLAR QATNASHGAN NAQSH NAMUNALARINI CHIZISH //Eurasian Journal of Law, Finance and Applied Sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 2. – С. 158-162.

22. Абдурахимов Л. Х. и др. ОБУЧЕНИЕ ДЕТЕЙ ГРАФИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ В СРЕДНЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ //Интернаука. – 2019. – №. 47-1. – С. 34-36.